

บทวิจารณ์หนังสือ ฮาเบอร์มาส: มนุษย์กับพื้นที่สาธารณะ Book Review HABERMAS: A Very Short Introduction

ผู้เขียน: เจมส์ กอร์ดอน ฟินเลย์สัน (James Gordon Finlayson)
ผู้แปล: วรารักษ์ เฉลิมพันธุ์ศักดิ์

ชันทันภรณ์ อารีกุล
Chanaporn Areekul
กองบรรณาธิการ

โรงเรียนบาลีไตรปิฎก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Pre-Pali Udomsueksa school, Faculty of Education Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Email: chanaporn.are@mcu.ac.th

บทนำ

ฮาเบอร์มาส : มนุษย์กับพื้นที่สาธารณะ (HABERMAS: A Very Short Introduction) เป็นผลงานการเขียนของเจมส์ กอร์ดอน ฟินเลย์สัน (James Gordon Finlayson) ซึ่งเป็นอาจารย์ในสาขาปรัชญาการเมือง มหาวิทยาลัยซัสเซ็กซ์ ประเทศอังกฤษ แม้จะไม่ใช่ผลงานการเขียนของเยอร์เก้น ฮาเบอร์มาส (Jürgen Habermas) โดยตรง แต่ฟินเลย์สันซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านปรัชญาความคิดทางการเมือง ได้ศึกษาสาระสำคัญในงานของฮาเบอร์มาสอย่างละเอียดครบถ้วน และรวบรวม

รวมไว้เป็นหมวดหมู่ ประกอบการอธิบายอย่างกระชับและชัดเจน ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความคิดของฮาเบอร์มาสได้โดยไม่ยาก เนื้อหาภายในหนังสือแบ่งเป็น 9 บท โดยไม่รวมบทเกริ่นนำ ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติส่วนตัวของฮาเบอร์มาส สำหรับเนื้อหาหลักนั้น นำเสนอเนื้อหาครอบคลุมแนวคิด ทฤษฎี หลักการ และความเชื่อของฮาเบอร์มาส นอกจากนี้ยังมีการสรุปโครงการวิจัยหลักของฮาเบอร์มาสไว้ในภาคผนวกไว้อย่างน่าสนใจอีกด้วย

เยอร์เก้น ฮาเบอร์มาส คือใคร

บทเกริ่นนำซึ่งเป็นส่วนแรกของหนังสือ แนะนำให้ผู้อ่านได้ทำความรู้จักกับฮาเบอร์มาส คนต้นเรื่องของหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติส่วนตัว ผลงานและเกียรติคุณต่าง ๆ ที่ฮาเบอร์มาสสร้างขึ้นจนได้รับการยกย่องให้เป็นปัญญาชนสาธารณะที่สำคัญคนหนึ่งของยุโรป ในที่นี้ขอนำเสนอเพียงสังเขปเพื่อให้ผู้ที่ไม่เคยรู้จักฮาเบอร์มาสมาก่อน ได้ทราบข้อมูลเบื้องต้น

ฮาเบอร์มาส เกิดที่เมืองดุสเซลดอร์ฟ ประเทศเยอรมนี ในปี 1929 เมื่ออายุ 16 ปี เขาได้เข้าร่วมขบวนการยูวอนฮิตเลอร์ เมื่อเข้าสู่วัยหนุ่มได้เข้าศึกษาวิชาปรัชญาที่ก๊อตตินเกน ซูริก และบอนน์ และเรียนจบปริญญาเอกในปี 1954 เขาเคยทำงานในฐานะนักวิจัยและอาจารย์ ในสถาบันการศึกษาและหน่วยงานต่าง ๆ ได้แก่ สถาบันเพื่อการวิจัยสังคมเมืองแฟรงก์เฟิร์ต สถาบันแม็กแพลงก์ มหาวิทยาลัยมาร์เบิร์ก และมหาวิทยาลัยแฟรงก์เฟิร์ต นอกจากนี้ยังเป็นอาจารย์พิเศษของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในสหรัฐอเมริกาอีกด้วย ฮาเบอร์มาสถือเป็นนักทฤษฎีสังคมผู้รอบรู้และสำคัญที่สุดคนหนึ่งในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เขาสร้างผลงานเขียนมาแล้วกว่า 50 ปี โดยงานเขียนทางทฤษฎีด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ของเขา ถือเป็นผลงานที่ทรงอิทธิพลมากต่อสังคมยุโรป นักวิชาการด้านสังคมวิทยา ปรัชญา การเมือง กฎหมาย วัฒนธรรมศึกษา ยุโรปศึกษา เยอรมันศึกษา และอังกฤษศึกษาส่วนใหญ่ ย่อมเคยได้ยินชื่อเสียงของเขามาบ้างแล้วจากงานเขียน ซึ่งมีลักษณะเป็นสหวิทยาการ ที่ผสมผสานสาระของหลากหลายวิชาเข้าด้วยกัน สะท้อนให้เห็นถึงการก้าวข้ามขอบเขตของความรู้ในสาขาวิชาใดวิชาหนึ่งไปได้อย่างชัดเจน

ตอนที่ 1 ฮาเบอร์มาสกับทฤษฎีวิพากษ์ สำนักแฟรงก์เฟิร์ต

สำนักแฟรงก์เฟิร์ต คือ กลุ่มของนักปรัชญา นักสังคมวิทยา นักจิตวิทยาสังคม และนักวิพากษ์วัฒนธรรม นักคิดเหล่านี้ผลิตผลงานและตีพิมพ์ลง วารสารเพื่อการวิจัยสังคม (Journal for Social Research) และทำงานภายใต้กระบวนทัศน์ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากปรัชญาวิภาษวิธีของเฮเกล (G. W. F. Hegel) และคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ซึ่งบางครั้งเรียกรวมกันว่า มาร์กซ์ซิสต์สายเฮเกล นั่นเอง สำนักแฟรงก์เฟิร์ตถือเป็นสถาบันกลุ่มแรก ๆ ที่มุ่งอภิปรายสังคมในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรม ศาสนา วิทยาศาสตร์ เหตุผล (reason) และควมามีเหตุผล (rationality) จากมุมมองและสาขาวิชาที่หลากหลายไปพร้อม ๆ กัน

งานสำคัญชิ้นแรกของฮาเบอร์มาส คือ การเปลี่ยนรูปเชิงโครงสร้างของพื้นที่สาธารณะ: การสืบสวนประเภทของสังคมกระฎุมพี (Structural Transformation of the Public Sphere: An Investigation of a Category of Bourgeois Society, 1962) ซึ่งเป็นงานที่โด่งดังในเยอรมนีตะวันตก ช่วงต้นทศวรรษ 1960 โดยฮาเบอร์มาสได้อธิบายความหมายของ “พื้นที่สาธารณะ” (the public sphere) ซึ่งแปลมาจากคำว่า Öffentlichkeit ในภาษาเยอรมัน ว่าหมายถึง ความเป็นสาธารณะ (publicity) ความโปร่งใส (transparency) และความเปิดเผย (openness) ส่วนหนึ่งของเนื้อหาที่มีความน่าสนใจในตอนนี คือ ข้อความที่พินเลย์สัน อธิบายมโนทัศน์เกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาส ด้วยสำนวนของตน เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจแนวคิดนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ข้อความที่ปรากฏในเนื้อหา มีดังต่อไปนี้

“...ฮาเบอร์มาสกล่าวว่า มโนทัศน์เกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะ เป็นทั้งแนวคิดและอุดมการณ์ พื้นที่สาธารณะคือพื้นที่ซึ่งอัตบุคคลเข้ามีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกันในการพูดคุยถกเถียงด้วยเหตุผล เพื่อแสวงหาความจริงและผลประโยชน์ส่วนรวม โดยเหตุที่ความคิด การเปิดกว้าง การไม่กีดกัน ความเท่าเทียม และเสรีภาพ เป็นสิ่งที่อยู่เหนือคำติเตียน แต่ความจริงแล้ว

สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงอุดมการณ์หรือภาพลวงตาเท่านั้น ด้วยเหตุว่าในทางปฏิบัตินั้น การเข้ามามีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะที่อยู่ในร้านกาแฟ เสวนาสโมส และวารสารด้านวรรณกรรมของยุโรป สมัยศตวรรษที่ 18 ถูกจำกัดไว้เฉพาะคนกลุ่มเล็กที่มีความรู้และมีอันจะกินเท่านั้น ทรัพย์สินและการศึกษา คือเงื่อนไขสองประการของการมีส่วนร่วมที่ทุกคนรู้จักดี คนส่วนใหญ่ที่ยากจนและไร้การศึกษา รวมถึงผู้หญิงเกือบทั้งหมดถูกกีดกันออกไป ผลที่ตามมาคือ แนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะนั้นเป็นเพียงโลกในฝัน ซึ่งก็คือการมโนภาพถึงสังคมที่เชิดชูความเสมอภาคและการไม่กีดกันว่าเป็นสิ่งที่มีค่าควรแก่การแสวงหาแต่ไม่เคยทำให้เป็นจริงได้เลย มโนทัศน์เกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะของกระแสมักยังมีลักษณะเชิงอุดมการณ์ในความหมายที่สองด้วย นั่นคือแนวคิดที่ว่าด้วยผลประโยชน์ส่วนรวมที่วัฒนธรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีเหตุผลและชุมชนวรรณกรรมก่อให้เกิดขึ้นนั้น แท้จริงแล้วได้บิดเบือนว่า ผลประโยชน์ของผู้มีอันจะกินที่มีการศึกษากลุ่มเล็ก ๆ คือผลประโยชน์ส่วนรวมของมนุษยชาติ...”

จากข้อความข้างต้น สะท้อนเป้าหมายเชิงวิพากษ์ของฮาเบอร์มาส ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะของกระแสมักเป็นเพียงแค่ภาพลวงตา เพราะในทางหลักการไม่มีใครถูกกีดกันออกจากการมีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะ แม้ว่าในทางปฏิบัติจะมีคนมากมายที่ถูกกีดกันออกไปก็ตาม กล่าวได้ว่า ทฤษฎีว่าด้วยพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาสนั้น ยืนหยัดในอุดมคติของการพูดคุยอย่างมีเหตุผลโดยเสรี ระหว่างคนที่เท่าเทียม ที่แม้ยังไม่บรรลุเป้าหมายในปัจจุบัน แต่ก็มีความควรค่าแก่การแสวงหา

ตอนที่ 2 แนวทางใหม่ต่อทฤษฎีทางสังคมของฮาเบอร์มาส

พินเลย์สันได้กล่าวถึงผลงานที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งของฮาเบอร์มาส ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของฮาเบอร์มาส ที่ไม่ยึดติดอยู่กับจารีตของลัทธิมาร์กซ์สายเฮเกลเหมือนดังที่ผ่านมา งานเขียนชิ้นนี้มีชื่อว่า ทฤษฎีแห่งการกระทำเชิงสื่อสาร ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎีทางสังคม ศิลธรรม และการเมืองของเขา โดยวัตถุประสงค์หลักของฮาเบอร์มาสที่ปรากฏในทฤษฎีแห่งการกระทำเชิงสื่อสาร คือ การแก้ปัญหาของทฤษฎีทางสังคม ของนักคิดในกลุ่มจารีตของลัทธิมาร์กซ์สายเฮเกล ซึ่งปัญหาของทฤษฎีทางสังคม ดังที่นำเสนอไว้มี 3 ประการ ได้แก่ 1) ปัญหาในการทำความเข้าใจความหมายทางสังคมศาสตร์ 2) ปัญหาของการวิพากษ์อุดมการณ์และความไม่เป็นเหตุเป็นผล และ 3) ปัญหาของระเบียบสังคม ซึ่งพินเลย์สันได้กล่าวไว้ในเนื้อหาตอนนั้นว่า “ผู้อ่านจะไม่ทราบคำตอบของการแก้ปัญหาเหล่านี้อย่างถ่องแท้ จนกว่าจะอ่านหนังสือเล่มนี้จนถึงบทสุดท้าย” เป็นที่น่าสังเกตว่า กลวิธีในการนำเสนอแนวคิดของฮาเบอร์มาสของผู้เขียนนั้น มีความน่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะทำให้ผู้อ่านอยากติดตาม อยากค้นหาคำตอบของปัญหาของทฤษฎีทางสังคม จากโครงการวิจัยทฤษฎีต่าง ๆ ของฮาเบอร์มาส จนไม่สามารถวางหนังสือเล่มนี้ลงได้ หากไม่อ่านจนถึงหน้าสุดท้ายของหนังสือเสียก่อน อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้อธิบายแนวคิดพื้นฐานในการแก้ปัญหาเหล่านี้ไว้ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเบื้องต้นก่อนถึงบทสุดท้ายดังข้อความที่ปรากฏต่อไปนี้

“...สาระสำคัญในคำตอบของฮาเบอร์มาต่อปัญหาระเบียบสังคม อยู่ที่การจัดวางองค์ประกอบที่แตกต่างของทฤษฎีเหล่านี้ทั้งหมดขึ้นมาใหม่...ฮาเบอร์มาบอกว่า ส่วนใหญ่แล้วการกระทำของมนุษย์สอดคล้องกับคำพูด (speech) หรือการใช้ภาษาเสมอ เมื่อใดก็ตามที่ผู้กระทำการ ใช้ภาษาสอดคล้องกับการกระทำ (หรือคำพูด) ของตนบนพื้นฐานของการใช้เหตุผลที่ดี เขาเรียกพันธกิจเหล่านี้ว่า “การอ้างความสมเหตุสมผล”...การอ้างความสมเหตุสมผลคือ พันธกิจในการอธิบายการกระทำและคำพูดของคนคนหนึ่งที่มีต่อผู้อื่น มีหน้าที่เชิงปฏิบัติ เพราะทำหน้าที่ชี้แจงการกระทำของผู้กระทำการทางสังคม...”

การอธิบายข้างต้นนี้ เป็นการแสดงแนวคิดที่เป็นฐานรากของทฤษฎีที่บรรลุวุฒิภาวะของฮาเบอร์มา ซึ่งเป็นพื้นฐานของทฤษฎีความหมายและความเป็นเหตุเป็นผล และทฤษฎีทางด้านสังคม ศีลธรรม การเมือง และกฎหมายของเขาด้วยเช่นกัน

ตอนที่ 3 โครงการวิจัยของฮาเบอร์มา

วัตถุประสงค์หลักของหนังสือเล่มนี้ พินyleย์สันต้องการนำเสนอภาพกว้างของโครงการวิจัยทางสังคมที่ฮาเบอร์มาพัฒนาขึ้น จำนวน 5 โครงการ ได้แก่

- 1) โครงการทฤษฎีปฏิบัติทางภาษาของความหมาย
- 2) โครงการทฤษฎีความมีเหตุผลเชิงสื่อสาร
- 3) โครงการทฤษฎีสังคม
- 4) โครงการจริยศาสตร์การถกเถียงพูดคุย
- 5) โครงการทฤษฎีการเมือง ประชาธิปไตยและกฎหมาย

ผู้เขียนนำเอาส่วนต่างๆ ในงานที่ฮาเบอร์มาพัฒนาขึ้น มาประกอบเข้าด้วยกันภายใต้บริบทเดียวกัน และนำเสนอภาพรวมความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของแต่ละโครงการ แม้ว่าแต่ละโครงการจะมีความเป็นอิสระต่อกันและให้การสนับสนุนต่อพื้นที่ทางความรู้ที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม โครงการต่างๆ ยังคงมีความสัมพันธ์ที่เป็นระบบต่อกันทั้งหมดไม่มากนักน้อยในเวลาเดียวกัน รายละเอียดของแต่ละโครงการ ผู้เขียนได้นำเสนอไว้ตั้งแต่บทที่ 3 จนถึงบทที่ 8 โดยมีสาระสังเขปดังต่อไปนี้

บทที่ 3 โครงการความหมายเชิงปฏิบัติการ ซึ่งอธิบายเกี่ยวกับ ความหมาย (meaning) ว่าความหมายมี 2 ประเภท ได้แก่ ความหมายเชิงบ่งบอกการกระทำ (เชิงปฏิบัติการ) และความหมายเชิงประพจน์ (propositional) ซึ่งหน้าที่เชิงปฏิบัติการของการพูดคือ การกระตุ้นให้เกิดฉันทามติที่มีเหตุผล โดยที่การอ้างความสมเหตุสมผลแบ่งได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) อ้างเพื่อความจริง 2) อ้างเพื่อความถูกต้อง และ 3) อ้างเพื่อความจริงใจ

บทที่ 4 โครงการทฤษฎีทางสังคม ซึ่งกล่าวถึงระเบียบสังคมว่า ระเบียบสังคมต้องวางอยู่บนความหมายและความสมเหตุสมผล และความเป็นหนึ่งเดียวกันของโลกชีวิต (lifeworld) ซึ่งจะถูกรักษาไว้ด้วยการสื่อสารและการถกเถียงพูดคุยกัน

บทที่ 5 ทฤษฎีสภาวะใหม่ของฮาเบอร์มา โดยฮาเบอร์มากล่าวถึง สภาวะสมัยใหม่

(modernity) ว่า เป็นมากกว่าช่วงเวลา เพราะมีการระบุดึงสภาวะการณ์ทางสังคม การเมือง วัฒนธรรม สถาบันและจิตวิทยา ซึ่งเกิดขึ้นจากกระบวนการทางประวัติศาสตร์ช่วงใดช่วงหนึ่ง นั่นเอง อย่างไรก็ตาม ฟินเลย์สันได้เสนอแนะว่า ผู้อ่านควรให้ความสนใจกับทฤษฎีสถานะใหม่ของฮาเบอร์มาส ไปพร้อม ๆ กับกระบวนการทำให้เป็นสมัยใหม่ (modernization) ด้วย

บทที่ 6 จริยศาสตร์ของการถกเถียงพูดคุย I: ทฤษฎีการถกเถียงว่าด้วยศีลธรรม ซึ่งหัวใจสำคัญของเนื้อหาในบทนี้กล่าวถึง หลักการจริยศาสตร์ว่าด้วยการถกเถียง มี 2 หลักการ ได้แก่ หลักการว่าด้วยการถกเถียง (discourse principle) และหลักการว่าด้วยศีลธรรม (moral principle) ฮาเบอร์มาสได้สรุปประเด็นสำคัญไว้ว่า การถกเถียงทำหน้าที่เชิงปฏิบัติการและหน้าที่ทางสังคมได้ดี เพราะเป็นกระบวนการที่มีลักษณะเชิงสนทนา (dialogical process) และสามารถดึงผู้คนให้เข้าสู่การโต้แย้งอย่างมีความหมายได้

บทที่ 7 จริยศาสตร์ของการถกเถียงพูดคุย II: การถกเถียงเชิงจริยธรรมและการหันเหสู่การเมือง โดยผู้เขียนสรุปสาระสำคัญของการถกเถียงเชิงจริยธรรมว่า มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นความสุขของปัจเจกและความดีของชุมชน ซึ่งการถกเถียงเชิงจริยธรรมนั้น ยังหมายรวมถึง การเข้าไปยึดครองจารีตอย่างวิพากษ์และการตีความคุณค่าด้วย อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากต่อมา โครงการจริยศาสตร์ของการถกเถียง ได้เริ่มแยกออกห่างจากศีลธรรมและจริยศาสตร์ แล้วมุ่งหน้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองและกฎหมายแทน

บทที่ 8 การเมือง ประชาธิปไตย และกฎหมาย ผู้เขียนนำเสนอแนวคิดทางการเมืองของฮาเบอร์มาส โดยสรุปให้เห็นว่า ฮาเบอร์มาสแยกพื้นที่พื้นฐานทางการเมืองเป็น 2 ประเภท คือ อย่างไม่เป็นทางการและเป็นทางการ โดนพื้นที่ทางการเมืองที่ไม่เป็นทางการ เป็นประชาสังคมที่ประกอบด้วย เครือข่ายที่มีลักษณะไร้ระเบียบ (chaotic) ไร้กฎเกณฑ์ เกิดขึ้นโดยธรรมชาติของการสื่อสารและการถกเถียงพูดคุย และไม่ได้ถูกออกแบบมาเพื่อการตัดสินใจ เช่น องค์กรอาสาสมัคร สมาคมทางการเมือง และสื่อมวลชน เป็นต้น ส่วนการเมืองที่เป็นทางการ จะมีลักษณะตรงข้าม อาทิ รัฐสภา คณะรัฐมนตรี สภาที่มาจากการเลือกตั้ง และพรรคการเมือง เป็นต้น ภาพที่ฮาเบอร์มาสหวังไว้คือ ระบบการเมืองที่ทำหน้าที่ได้ดี มีช่องทางเปิดรับข้อมูลจากเบื้องล่าง (ฝ่ายประชาสังคมและความคิดเห็นสาธารณะ)

เนื้อหาตั้งแต่บทที่ 3 – 8 ข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความลึกซึ้งบางประการของพันธกิจและความเชื่อของฮาเบอร์มาส ที่มีต่อพลังทางสังคมที่มีประโยชน์ของศีลธรรมประชาธิปไตย และสิทธิมนุษยชนของปัจเจก สำหรับเนื้อหาในบทสุดท้ายที่ผู้เขียนได้นำเสนอไว้ นั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับความเป็นชาติและชาตินิยม ซึ่ง ฮาเบอร์มาสอธิบายไว้ว่า รูปแบบที่ดีเลิศของการระบุดำเนินการกับจารีตประเพณีของตนเองอย่างเหมาะสมคือ แนวคิดรักชาติที่สนับสนุนรัฐธรรมนูญ ท้ายสุดของเนื้อหาที่ฮาเบอร์มาสได้ฝากไว้คือ

“...การทดลองยังต้องดำเนินต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เพราะเรารู้ว่า อีกวิธีหนึ่งนั้นเลวร้ายกว่ามาก นั่นก็คือ การบอกเล่าแนวคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตย ในฐานะเป็นความพยายามร่วมกันของพลเมืองที่เท่าเทียมและมีเสรีภาพในการออกแบบโลกทางสังคมของพวกเขา...”

บทสรุป

เจมส์ กอร์ดอน ฟินเลย์สัน ได้ทบทวนการศึกษาเรื่องราวและผลงานต่าง ๆ ของฮาเบอร์มาส และถ่ายทอดออกมาไว้ในหนังสือเล่มขนาดพอดี ความยาว 228 หน้า ซึ่งอัดแน่นไปด้วยความคิด ความเชื่อ พันธกิจ โครงการวิจัยต่าง ๆ ของฮาเบอร์มาส อย่างไรก็ตาม วรารักษ์ เฉลิมพันธุ์ศักดิ์ ผู้แปล ก็ได้พยายามถ่ายทอดภาษาของฟินเลย์สัน ออกมาเป็นภาษาไทย ทำให้ผู้อ่านคนไทยมีความเข้าใจมากขึ้น เกี่ยวกับสาระของแนวคิด “มนุษย์กับพื้นที่สาธารณะ” ซึ่งฮาเบอร์มาสได้นำเสนอไว้ หนังสือเล่มนี้ไม่เพียงเหมาะกับนักวิชาการด้านการพัฒนาสังคม ด้านนโยบายสาธารณสุข นักการศึกษา นักการเมือง หรืออาจารย์มหาวิทยาลัยเท่านั้น แต่ผู้สนใจทั่วไป ซึ่งเป็นพลเมืองในสังคมประชาธิปไตย ก็สามารถศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะได้ ท่ามกลางความขัดแย้งทางการเมืองในรอบปี ซึ่งยาวนานมาตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2548 และยังไม่มีใครรู้ว่าจะจบลงอย่างไรและเมื่อใดนั้น เราจึงต้องปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย โดยต้องยึดมั่นในหลักศีลธรรมและคุณธรรมของศาสนา มีหลักการทางประชาธิปไตยในการดำรงชีวิต และปฏิบัติตนตามกฎหมาย ดำรงตนเป็นประโยชน์ต่อสังคม อย่างน้อยหนังสือเล่มนี้น่าจะช่วยสร้างความมั่นใจให้กับเราได้ว่า แม้การเมืองไทยอาจยังไม่มีเสถียรภาพมากนัก แต่ตราบดีที่เราที่ยืนหยัดและพยายามเป็นพลเมืองที่ดีในระบอบประชาธิปไตย สักวันหนึ่ง “พื้นที่สาธารณะ” ของเราจะปรากฏเป็นจริงขึ้นมาได้อย่างแน่นอน.

บรรณานุกรม

ฟินเลย์สัน, เจมส์ กอร์ดอน. (2556). **ฮาเบอร์มาส: มนุษย์กับพื้นที่สาธารณะ**. แปลจาก HABERMAS: A Very Short Introduction. แปลโดย วรารักษ์ เฉลิมพันธุ์ศักดิ์. กรุงเทพฯ: โอเพ่นเวิลด์ส.

TRANSLATED THAI REFERENCES

Finlayson, J. G. (2013). **HABERMAS: A Very Short Introduction**. Translated by Wararak Chaleompansak. Bangkok: Openworlds.